

TÜRKÇEDE ÖKSÜZ VE YETİM ÇOCUKLARLA İLGİLİ SÖZLER*

Okan Celal GÜNGÖR**

Geliş Tarihi: Ocak, 2016

Kabul Tarihi: Mart, 2016

Öz

Çocuğun sağlıklı bir birey olarak yetişmesinde ve topluma kazandırılmasında, toplumun çekirdeğini teşkil eden kurum olarak ailenin dolayısıyla ebeveynlerin rolü yadsınmaz. Bir çocuğun yaşayabileceği en büyük acılardan biri hiç şüphesiz anne ve baba şefkati, sevgisinden uzak öksüz ve yetim büyümeğidir.

Orhun Abideleri'nde annesiz anlamıyla bir at için kullanılan öksüz ve ilk İslami eserlerden itibaren kullanılan Arapça yetim karşılığı Türkçenin tarihî metinlerinde, başta atasözleri olmak üzere sözlü kültür ürünlerinde ve Anadolu ağızlarında pek çok kullanım mevcuttur. Çalışma kavramsal ve yapısal inceleme olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Kavramsal inceleme kısmında bu kullanımlar hem tematik olarak hem de dönem ve saha açısından tasnif edilirken, yapısal inceleme kısmında ifadeler kelime, kelime grubu ve cümle düzeyindeki birlikler olarak ayrılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Öksüz, yetim, çocuk, söz varlığı.

VOCABULARY RELATED MOTHERLESS AND FATHERLESS CHILDREN AT TURKISH

Abstract

The role of family, constituting the core of society and thereby parents can not be ignored in raising a healthy child to grow into adults and integrate them into the society. One of the biggest tragedy a child may suffer is to grow up with the lack of parental love and affection.

Orphan, which was used to describe a horse in Orhun Monuments and a person whose father and mother died in early Islamic works has a lot of uses in historical Turkish texts, mostly in proverbs, in oral culture Works and in Anatolian dialects.

This study consist of two conceptual and structural parts. While the material in conceptual study is classified in terms of both theme and period and field, expressions are divided into word, word group and sentences.

Keywords: Motherless, fatherless, child, vocabulary.

1. Kavramsal İnceleme

Bu bölümde, Türkçenin tarihî metinlerinin, dönem sözlüklerinin, Güncel Türkçe Sözlük'ün, başta atasözleri ve deyimler olmak üzere sözlü kültür ürünlerinin, konuyla ilgili doğrudan ya da dolaylı yapılmış çalışmaların taranması sonucu elde edilen malzeme hem tematik olarak hem de dönem ve saha açısından tasnif edilip değerlendirilecektir.

* Bu çalışma, Prof. Dr. Nevzat Özkan danışmanlığında hazırlanan "Türkçede Çocukla İlgili Söz Varlığı" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr.; Millî Eğitim Bakanlığı, okancelalgungor@hotmail.com.

1.1. Öksüz ve Yetim Çocuk

İlk kez Orhun Abideleri'nde "kül tig(i)n: ögs(ü)z (a)kin: bin(i)p: tokuz (e)r(e)n: s(a)nçdı"¹ şeklinde annesiz anlamıyla bir at için kullanılan *öksüz*² (< ög+süz) kelimesi, Divânü Lugâti't Türk'te "yetim, şaşkın" anlamında kullanılmıştır. Türkiye Türkçesi ağızlarında "ögsüz / öksüs / ösgüz / ösüz / ösüz"³ şeklinde annesi olmayan çocuk, *öksüz* biçiminde "anlayışsız"⁴ anlamında, çağdaş Türk lehçelerinden "Azerbaycan Türkçesinde *yetim*, Başkurt Türkçesinde *yitim ve ükhiz*, Kazak Türkçesinde *jetim*, Kırgız Türkçesinde *cetim, enesi ölgön*, Tatar Türkçesinde *yätim ve üksiz*, Türkmen Türkçesinde *yetim*, Özbek Türkçesinde *yetim*, Uygur Türkçesinde *jitim*"⁵ şeklinde daha çok yetim (babası ölen çocuk) karşılığında kullanılan kelime bugün *Türkçe Sözlük*'te annesi veya hem annesi hem babası ölmüş olan (çocuk), kimsesiz (kişi)⁶ olarak geçer. İlk İslami eserlerden itibaren babası ölmüş çocuk anlamında kullanılan Arapça *yetim*⁷ kelimesi bugün *Türkçe Sözlük*'te de babası ölmüş (çocuk) olarak tanımlanmaktadır⁸.

Öksüz ve yetim kelimeleri dışında yazılı metinlerimizde ve Anadolu ağızlarında bu bağlamda kullanılan çeşitli sözler vardır. Annesi ölen çocuk için Osmanlı Türkçesi döneminden "keloğlan⁹, yetîme¹⁰", Anadolu ağızlarından "acıyy¹¹ / āci¹², anasız¹³, anasız guzu¹⁴, bağıri geçik¹⁵, duluşu sirkeli¹⁶, milcan¹⁷" sözleri, babası ölen çocuk için Göktürkçe ve Uygurca döneminden "kañsız¹⁸ (> hañsız)¹⁹", Harezmi Türkçesi döneminden "atasız²⁰", Osmanlı

¹ Bu ibarenin okunuşu tartışmalıdır. Talat Tekin tarafından "Kül Tigin öksüz kır (at)ına binip dokuz er(i) mızrakladı" (Tekin, 2010: 38) H. N. Orkun tarafından ise "Kül Tigin öksüz [denilen] akına binip dokuz eri mızrakladı" şeklinde okunmuştur (Orkun I, 1987: 50).

² Öksüz kelimesi Ercilasun ve Akkoyunlu tarafından "yetim, şaşkın" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 42); Besim Atalay tarafından "şaşkın, akılsız, anlayışsız" (Atalay I, 2006: 96); Dankoff ve Kelly tarafından "şaşkın, hayran" şeklinde okunmuştur (Dankoff ve Kelly, 1984: 45).

³ Türk Dil Kurumu, *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, C. V. TDK Yay. Ankara (1963-1982) s. 3356.

⁴ Türk Dil Kurumu, *age.*, C. V. s. 3326.

⁵ Ahmet B. Ercilasun ve diğerleri, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1991, s. 676.

⁶ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, TDK Yay. Ankara, 2011, s. 1843.

⁷ Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig I (Metin)*, TDK Yay. Ankara, 2007, s.166.

⁸ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, TDK Yay. Ankara, 2011, s. 1843.

⁹ Paşa Yavuzarslan, *Şemsettin Sami Kamus-ı Türki*, TDK Yay. Ankara, 2010, s.166

¹⁰ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Yay. Ankara, 2008, s. 1161.

¹¹ Üzeyir Köse, *İslam Hukuku Açısından Kimsesiz Çocukların Korunması ve Bakımı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş, 2008, s. 15.

¹² Türk Dil Kurumu, *age.*, C. I. s. 54.

¹³ Semih Tezcan ve Hamza Zülfikar, *Nehcü'l-Ferâdis I (Cennetlerin Açık Yolu)*, TDK Yay. Ankara, 2004, s. 54.

¹⁴ Emir Kalkan, *Afşar Ağıtları*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yay. Ankara, 1998, s. 259.

¹⁵ Türk Dil Kurumu, *age.*, C. VI. s. 4442.

¹⁶ Türk Dil Kurumu, *age.*, C. VI. s. 4442.

¹⁷ Türk Dil Kurumu, *age.*, C. IV. s. 3199.

¹⁸ H. Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, C. III. TTK Yay. Ankara, 1987, s. 61.

¹⁹ Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay. Ankara, 2011, s. 81.

Türkçesi döneminden “*bî-peder*²¹”, Türkiye Türkçesi yazı dilinden “*babasız*²², *saçı bitmedik* (*yetim*)²³, *tüyü bitmedik* (*yetim*)²⁴”, Anadolu ağızlarından “*başsız*²⁵, *dulaz*²⁶, *gebedek*²⁷, *merdesiz*²⁸, *mesek*²⁹, *tay*³⁰, *tumbat*³¹”, annesi ya da babası veya her ikisi de ölen çocuk için ise Harezmi Türkçesi döneminden “*atasız anasız*³²”, Anadolu ağızlarından “*cebedak*³³, *çoma*³⁴, *ekti*³⁵, *gebe*³⁶, *hort*³⁷, *hortlu / hörtlü*³⁸, *irik*³⁹, *kesit*⁴⁰, *kopel*⁴¹, *övbet*⁴² *persin*⁴³, *segir*⁴⁴, *sevi*⁴⁵, *teberik*⁴⁶”, Osmanlı Türkçesi döneminden “*latîm*⁴⁷, *yetîmü't-tarafeyn*⁴⁸”, Türkiye Türkçesi yazı dilinden ise “*yuvasız kuşçuk*⁴⁹” sözü tespit edilmiştir. İfadeler içerisinde sadece Arapça *yetîme* kelimesi Türkçede cinsiyet ifade eder ve babası ölmüş kızı karşılar.

Öksüz ve yetim kavramları karşılığı kullanılan ifadelerle bakıldığında ‘*anasız guzu*, *yuvasız kuşçuk*’ sözlerinde annesi olmayan çocuk kuzuya, hem annesi hem de babası olmayan çocuk yuvasız kuşa benzetilirken, “*keloğlan*” sözünde kimsesiz bir masal kahramanı, öksüz çocuğu karşılamaktadır. “*Saçı bitmedik, tüyü bitmedik (yetim)*” sözleri, çocuğun biyolojik gelişimiyle ilgili olup daha bebeklik döneminde yaşanan durumla, organ adı bağır sözcüğünün

²⁰ Tezcan ve Zülfikar, *age.*, s. 58.

²¹ Mertol Tulum, *XVII. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, TDK Yay. Ankara, 2011, s. 432.

²² Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, s.221.

²³ Mehmet Hazar, “Türk Dilinde Çocuk ve Genç”, *II. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu Gelişmeler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri (04-06 Ekim 2006)*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara 2007, s. 249-278

²⁴ Adnan Rüştü Karabeyoğlu, “Fiillerin Kılınış Hususiyetleri ve -Dik /- Dük İyelik Ekinin Master İşlevi”, *Turkish Studies*, C. VI. S. 4. 2011, s. 649-658.

²⁵ Türk Dil Kurumu, *age.*, C. VI. s. 4450.

²⁶ Türk Dil Kurumu, *age.*, C. II. s. 1596.

²⁷ Türk Dil Kurumu, *age.*, C. III. s. 1955.

²⁸ Türk Dil Kurumu, *age.*, C. IV. s. 3167.

²⁹ Türk Dil Kurumu, *age.*, C. IV. s. 3172.

³⁰ Türk Dil Kurumu, *age.*, C. V. s. 3852.

³¹ Türk Dil Kurumu, *age.*, C. V. s. 3993.

³² Suat Ünlü, *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*, Eğitim Yay. Konya, 2012, s. 70.

³³ Türk Dil Kurumu, *age.*, C. II. s. 871.

³⁴ Türk Dil Kurumu, *age.*, C. II. s. 1264.

³⁵ Türk Dil Kurumu, *age.*, C. VI. s. 4230.

³⁶ Türk Dil Kurumu, *age.*, C. III. s. 1964.

³⁷ Türk Dil Kurumu, *age.*, C. III. s. 2414.

³⁸ Türk Dil Kurumu, *age.*, C. III. s. 1964.

³⁹ Türk Dil Kurumu, *age.*, C. IV. s. 2550.

⁴⁰ Türk Dil Kurumu, *age.*, C. IV. s. 2766.

⁴¹ Türk Dil Kurumu, *age.*, C. III. s. 2114.

⁴² Türk Dil Kurumu, *age.*, C. V. s. 3363.

⁴³ Türk Dil Kurumu, *age.*, C. V. s. 3434

⁴⁴ Türk Dil Kurumu, *age.*, C. VI. s. 4679.

⁴⁵ Türk Dil Kurumu, *age.*, C. V. s. 3596.

⁴⁶ Türk Dil Kurumu, *age.*, C. V. s. 3857.

⁴⁷ Köse, *age.*, s.15.

⁴⁸ Hakan Aytekin, *1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 1.

⁴⁹ Bedri Aydoğan, “Mehmet Emin Yurdakul’un Çocuk Şiirleri”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 19. S. 2. 2010, s. 127.

“bağrı geçik” şeklinde kullanımı yaşanan acıyla ve kimsesizlik hâliyle, baş sözcüğünün “başsız” şeklinde kullanımı ise babanın ailenin temel direği, büyüğü olarak algılanmasıyla ilintilidir. Annesi ve babası olmayan çocuğu karşılamak için anne ve baba anlamındaki kelimelere +sız olumsuzluk eki getirilerek “anasız, atasız, atasız anasız, babasız” şeklinde yapılar da oluşturulmuştur.

1.2. Öksüz ve Yetim Kalma, Bırakma

Öksüz ve yetim kalma, bırakma durumu için Karahanlı Türkçesi döneminden “anasız kalmak⁵⁰, öksüz bolmak / öksüz olmak⁵¹”, Harezmi Türkçesi döneminden “öksüz kılmak⁵²”, Eski Anadolu Türkçesi döneminden “öksüz eylemek⁵³”, Çağatay Türkçesi döneminden “yetim bolmak / yetim olmak⁵⁴”, Türkiye Türkçesi yazı dilinden “öksüz kalmak⁵⁵, öksüzlük⁵⁶, yetimlik⁵⁷”, Anadolu ağızlarından ise “taftahlı galmağ⁵⁸” sözü tespit edilmiştir. Bu durumunun ifadesinde bol-, eyle- kıl- yardımcı fiilleri dışında öksüz ve yetim kelimelerine +lık isimden isim yapan ekin getirildiği görülmektedir.

Öksüz ve yetim kalma durumuyla ilgili bazı kullanımlar ise ilenç mahiyetindedir. “Balaların ardında kala⁵⁹; Balaların ardında meleye⁶⁰; Ölesin yavrular arkanda kala⁶¹; Yavruların yetim kala⁶²; Yuvada çocuğu kalsın⁶³” ifadeleri, anne ve babaya, diğerleri ise çocuğa hitaben söylenmiştir. Bunlar içerisinde “Anadan yetim olasin⁶⁴; Anan öle⁶⁵; Ananın lokması ağzına ola⁶⁶; Anasız kal e mi ?⁶⁷; anasız kalasıca⁶⁸; Anasız kalasın⁶⁹; Benim gibi öksüz

⁵⁰ Aysu Ata, *Kısaşü'l-Enbiyâ I*, TDK Yay. Ankara, 1997, s. 262.

⁵¹ Ata, *age.*, s.57.

⁵² Tezcan ve Zülfikar, *age.*, s. 64.

⁵³ Muhammed Yelten, Şirvanlı Mahmud, *Târih-i İbn-i Kesîr Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, TDK Yay. Ankara, 1998, s. 153.

⁵⁴ Z. Kargı Ölmez, *Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soy Kütüğü)*, Simurg Yay. Ankara, 1996, s. 222.

⁵⁵ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, s. 1842.

⁵⁶ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, s. 1843.

⁵⁷ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, s. 2584.

⁵⁸ Türk Dil Kurumu, *age.*, C. V. s. 3801.

⁵⁹ Halil Ersoylu, *Türk Dilince Dualar Beddualar Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, Ankara, 2012, s.167.

⁶⁰ Ersoylu, *age.*, s.167.

⁶¹ Doğan Kaya, *Folklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği ve Türk Halk Şiirinde Beddualar*, AKDITYK Yay. Ankara, 2001, s. 140.

⁶² Ersoylu, *age.*, s. 346.

⁶³ Ersoylu, *age.*, s. 353.

⁶⁴ Ersoylu, *age.*, s. 135.

⁶⁵ Serdar Bulut, “Anadolu Ağızlarında Kullanılan Kalıp Sözler ve Bu Kalıp Sözlerin Kullanım Özellikleri”, *Turkish Studies*, C. 7. S. 4. 2012, s.1135.

⁶⁶ Ersoylu, *age.*, s. 156.

⁶⁷ Çiğdem Erol, *Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler Üzerine Bir İnceleme*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s. 135.

⁶⁸ Erol, *age.*, s. 136.

⁶⁹ Ersoylu, *age.*, s. 156.

*kalasın*⁷⁰; *Öksüz kalasın da beni anasın*⁷¹” sözleri annenin kaybı, “*Allah’tan umarım baban öle*⁷²; *Baba yüzü görmeyesin*⁷³; *Baban öle*⁷⁴; *Babanın başucuna oturasın*⁷⁵; *Babanın lokması ağzına ola*⁷⁶; *Yetim kalasın*⁷⁷” sözleri babanın kaybı üzerinedir. Her ikisinin birden kaybı ise “*Anadan babadan ol*⁷⁸; *Anan baban bir kızıl tabutta gide*⁷⁹; *Anan baban tünbe tünbe ola*⁸⁰; *anasız, babasız kalasıcık*⁸¹; *ellerde illerde kalası*⁸², *ellere kalası*⁸³, *ellere kalasıca*⁸⁴” kullanımlarına yansımıştır. “*Meleşmek*⁸⁵” fiili ise yetim kalan çocukların ağlamaları için kullanılır.

1.3. Öksüz ve Yetim Hakkı Yeme, Öksüzün Ahını Alma

Türk Kültüründe ve İslam dininde kimsesiz çocukların korunup gözetilmesi, toplumsal yaşama kazandırılması, evlenip yuva kurmalarına yardımcı olmak esastır. Bu çocukların hakkını gasp edenlerin bir şekilde hem bu dünyada toplumun hem de ahirette Allah’ın huzurunda yerlerinin olmayacağı inancı hâkimdir. Bu inanç “*Öksüzün ahı pakçe gelir, yapça kakar*⁸⁶; *Yetim hakkı, yedi taşı deler de geçer*⁸⁷; *Yetim malı, ateşten gömlektir*⁸⁸, *Yetim malı gasp edene, hakikât yolu kapalı olur*⁸⁹; *Yiyeceklerin en kötüsü, yetim malı yemektir*⁹⁰” sözleriyle dile getirilmiştir. Öksüzün ahını alanların cezasız kalmayacakları düşüncesi ise şeytan örneğiyle “*Öksüzün şeytani çok olur*⁹¹; *Öksüzün şeytani dokuz olur*⁹²” kullanımlarına yansımıştır.

⁷⁰ Ersoylu, *age.*, s. 177.

⁷¹ L. Sami Akalın, *Türk Dilek Sözlerinden Alkışlar Kargışlar*, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1990, s. 233.

⁷² Erol, *age.*, s. 136.

⁷³ Bulut, *age.*, s. 1135.

⁷⁴ Erol, *age.*, s. 136.

⁷⁵ Erol, *age.*, s. 136.

⁷⁶ Erol, *age.*, s. 136.

⁷⁷ Ersoylu, *age.*, s. 350.

⁷⁸ Akalın, *age.*, s. 164.

⁷⁹ Ersoylu, *age.*, s. 155.

⁸⁰ Ersoylu, *age.*, s. 156.

⁸¹ Erol, *age.*, s. 136.

⁸² Türk Dil Kurumu, *age.*, C. III. s. 1721.

⁸³ Türk Dil Kurumu, *age.*, C. III. s. 1721.

⁸⁴ Türk Dil Kurumu, *age.*, C. III. s. 1721.

⁸⁵ İsmail Görkem, *Türk Edebiyatında Ağıtlar (İnceleme-Metinler)*, Akçağ Yay. Ankara, 2001, s. 240.

⁸⁶ Yurtbaşı, *age.*, s. 265.

⁸⁷ Yurtbaşı, *age.*, s. 265.

⁸⁸ Yurtbaşı, *age.*, s. 325.

⁸⁹ İdris Yavuz, *Baba Öğütleri*, Tekten Ofset Yay. Ankara, 2006, s. 205.

⁹⁰ Yavuz, *age.*, s. 206.

⁹¹ Aksoy, *age.*, s. 265.

⁹² Milli Eğitim Bakanlığı, *age.*, s. 316.

1.4. Öksüz ve Yetimi Koruyup Gözetmenin Gereği

Yetim ve kimsesiz çocuklara sahip çıkan, merhametli kimseler için “öksüz anası⁹³, öksüz babası⁹⁴, öksüzler babası, anası⁹⁵” ifadeleri kullanılmaktadır. “Oğlun gibi ever, kızın gibi gelin et⁹⁶” sözünde, öksüz çocuğu kendi evladın gibi görme algısı yansıtılırken, “Yolsuzu yola getirmek, öksüze kaftan giydirmek gibidir⁹⁷; Zalime haddini bildirmek, öksüze kaftan biçmek gibidir⁹⁸” sözlerinde bir tür benzetmeyle öksüzü giydirip kuşatmanın önemi üzerinde durulmuştur.

1.5. Öksüz ve Yetimin Korunup Gözetilmemesi

Annesi ve babası olmayan çocuk, toplumsal yaşamda hem maddi hem de manevi pek çok zorluğu kendi göğüslemek durumundadır. Koruyup kollayanı olmadığı için öksüzün hem fizikî hem de psikolojik olarak hırpalanacağı, rencide olacağı düşüncesi “Alçak eşek binmeye kolay, öksüz çocuk dövmeye kolay⁹⁹; Öksüz ölmez, örselenir¹⁰⁰” şeklinde ifade edilmiştir. Öksüz, yetim çocuğun maddi imkânsızlıklardan dolayı yeteri kadar beslenememe durumu “Öksüz kuzu toklu olmaz¹⁰¹; Öksüz kuzu toplu olmaz¹⁰²; Öksüzün bir doyarı ayran, bir doyarı bayram¹⁰³; Öksüzün dokuz karnı olur, birisi (sekizi) doyar, sekizi (biri) aç gezer¹⁰⁴; Öksüzün karnı doymaz¹⁰⁵; Öksüzün öğünü birdir¹⁰⁶; Yetim kuzu koç olmaz¹⁰⁷” şeklinde, öksüze yapılacak yardımın öncelikle beslenmesine yönelik olması gerektiği düşüncesi “Öksüz doyur da ne yapacağına karışma¹⁰⁸; Öksüz kır köpeği neyler¹⁰⁹” şeklinde ifade edilmiştir. “Öksüze acır çok ama ekmek verir yok¹¹⁰; Öksüzü kayıran çok, yarım ekmek veren yok¹¹¹; Öksüzü seven çok olur amma eline beş para veren olmaz¹¹²; Öksüzün camide babası, hamamda anası çok olur¹¹³;

⁹³ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, s. 1843.

⁹⁴ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, s. 1843.

⁹⁵ Yavuzarslan, *age.*, s. 943.

⁹⁶ Yavuzarslan, *age.*, s. 139.

⁹⁷ Yavuzarslan, *age.*, s. 487.

⁹⁸ Milli Eğitim Bakanlığı, *Türk Ata Sözlüğü ve Deyimleri II*, MEB Yay. İstanbul, 1971, s. 316.

⁹⁹ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I: Atasözleri Sözlüğü*, TDK Yay Ankara, 1971, s. 125.

¹⁰⁰ Yurtbaşı, *age.*, s. 266.

¹⁰¹ Aksoy, *age.*, s. 329.

¹⁰² Yurtbaşı, *age.*, s. 266.

¹⁰³ Yurtbaşı, *age.*, s. 266.

¹⁰⁴ Yurtbaşı, *age.*, s. 266.

¹⁰⁵ Milli Eğitim Bakanlığı, *age.*, s. 316.

¹⁰⁶ Milli Eğitim Bakanlığı, *age.*, s. 266.

¹⁰⁷ Milli Eğitim Bakanlığı, *age.*, s. 266.

¹⁰⁸ Milli Eğitim Bakanlığı, *age.*, s. 265.

¹⁰⁹ Yurtbaşı, *age.*, s. 266.

¹¹⁰ Milli Eğitim Bakanlığı, *age.*, 316.

¹¹¹ Yurtbaşı, *age.*, s. 265.

¹¹² Yurtbaşı, *age.*, s. 265.

¹¹³ Yurtbaşı, *age.*, s. 266.

Yetime acıyan çok olur da bir dilim ekmek veren bulunmaz¹¹⁴; Yetime gel gel diyen çok da çörek veren olmaz¹¹⁵,” gibi örneklerde ise kutsal mekânlarda, kalabalık ortamlarda öksüz, yetim çocuğa acıyan çok olsa da gerçekte ihtiyacını karşılayan insanların olmadığı düşüncesinin bir yansımasıdır. “Öksüzün büyüğünü döverler¹¹⁶” sözü, çocukken ve yetişkinen öksüz kalan kişilere yönelik toplumun bakış açısındaki farklılığı yansıtırken, öksüz çocuğun karşılaşacağı sorunlarla bizzat baş etmek zorunda kalacağı, öksüze kimsenin destekçi olmadığı düşüncesi “Öksüz kendi göbeğini kendi keser¹¹⁷; Öksüze vurmuşlar, vay anam, demiş¹¹⁸; Öksüzü dövmüşler, vay arkam, demiş¹¹⁹; Öksüzün karnına vurmuşlar, vay arkam, demiş¹²⁰” şeklinde ifade edilmiştir.

1.6. Sevgisiz, Mutsuz ve Bahtsız Büyüme

Annesiz büyüyen, onun sevgisinden mahrum kalan çocuğun bu eksikliği ömür boyu yüreğinde hissedeceği düşüncesi “Anadan öksüz, babadan yetim kalanın yüreği (sırtı) yağ bağlamaz¹²¹; Anam olsa da taştan olsa¹²²; Anam olsun da duvara ağ kursun¹²³; Anasız kuzu melemmez¹²⁴; Öksüz büyür büyür küçülür¹²⁵; Öksüz çocuğun bağrında yağ olmaz¹²⁶; Öksüzün bağı yanık, gözü sönük olur¹²⁷; Öksüzün başı yerde gerek¹²⁸” sözleriyle dile getirilirken, babasız büyüymekten kaynaklı mutsuzluk “boynu buruk¹²⁹” deyimine yansımıştır. “Analı oğlak (kuzu), yarda (gökte) oynar (gezer); anasız oğlak (kuzu), yerde oynar (gezer)¹³⁰” sözü ise anne sevgisiyle büyüyen çocuğun mutluluğunu davranışlarıyla belli edeceği ve özgüveninin yüksek olacağı düşüncesiyle ilgilidir. Öksüz ve yetim çocuğa hayatta talihin hiç gülmediği yönündeki algının ise “Öksüz güler mi gülerse onar mı?¹³¹; Öksüz güler mi meğer yanıla¹³²; Öksüz hırsızlığa çıkarsa ay ilk akşamdan doğar¹³³; Öksüz neden güler, yanılır da güler¹³⁴; Öksüz

¹¹⁴ Yurtbaşı, *age.*, s. 265.

¹¹⁵ Yurtbaşı, *age.*, s. 265.

¹¹⁶ Yurtbaşı, *age.*, s. 266.

¹¹⁷ Yurtbaşı, *age.*, s. 264.

¹¹⁸ Yurtbaşı, *age.*, s. 265.

¹¹⁹ Yurtbaşı, *age.*, s. 265.

¹²⁰ Aksoy, *age.*, s. 330.

¹²¹ Yurtbaşı, *age.*, s. 51.

¹²² Yurtbaşı, *age.*, s. 51.

¹²³ Yurtbaşı, *age.*, s. 51.

¹²⁴ Yurtbaşı, *age.*, s. 132

¹²⁵ İbrahim Erşahin, “Atasözlerimizde Çocuk”, *Birinci Çocuk Edebiyatı Sempozyumu (23 Nisan 1994) Bildiriler ve Tartışmalar*, Alıç Ofset Yay. Ankara 1995, s. 141.

¹²⁶ Milli Eğitim Bakanlığı, *age.*, s. 316.

¹²⁷ Yurtbaşı, *age.*, s. 265.

¹²⁸ Yurtbaşı, *age.*, s. 265.

¹²⁹ Türk Dil Kurumu, *age.*, C. I. s. 746.

¹³⁰ Yurtbaşı, *age.*, s. 137.

¹³¹ Yurtbaşı, *age.*, s. 264.

¹³² Aksoy, *age.*, s. 329.

¹³³ Aksoy, *age.*, s. 329.

oynaşa çıkmış, ay akşamdan doğmuş¹³⁵; Öksüz yemek bulsa burnu kanar¹³⁶; Öksüze güldün mü demişler meğer uyurken demiş¹³⁷; Öksüzün alınına güneş doğmaz¹³⁸; Yetim büyür, felek utanır¹³⁹; Yetim demiş: “Ben güldüm”. Felek demiş: “Ben neredeydim?”¹⁴⁰; Yetim güler, yanlış güler¹⁴¹” sözlerine yansıdığı görülmektedir.

Bu hususta tespit edilen diğer kullanımlar ise şunlardır: “Anasız çocuk evde çürür, babasız çocuk çarşıda¹⁴²; Öksüzün nesi olur, memersiz de büyür¹⁴³”.

1.7. Terbiyeden Yoksun Büyüme

Anne ve babasız büyüyen çocukların düzenli bir aile terbiyesi göremediğinden, anne ve babasının ilgi ve sevgisinden yoksun kaldığından dolayı aykırı davranışlar içerisine girebileceği, algısı, “Atasız uşak (evlat), yularsız eşek (gibidir)¹⁴⁴; Yavşak büyür bit olur, öksüz büyür it olur¹⁴⁵” şeklinde ifade edilmiştir. “Ekti¹⁴⁶” kelimesi de Anadolu ağızlarında anasız babasız büyüdüğü için arsız olan kimseler için kullanılır.

1.8. Babanın Annesizlikten Kaynaklanan Boşluğu Dolduramaması

Annenin çocuğun yaşamındaki yeri çok farklıdır. Özellikle bebeklik döneminde annenin bebeğiyle kurduğu güvene dayalı duygusal ilişkiyi babanın kurması, aynı şefkati ve ilgiyi çocuğa gösterebilmesi mümkün değildir. Anne çocuk arasında kurulan bu duygusal ilişki, çocuğun gelecekteki yaşamında kuracağı ilişkilerin niteliğini de belirler. Babanın anne kadar çocuğun sorunlarıyla ilgilenmediği, anneye göre çocuğun sorunlarına daha duyarsız kaldığı evlenmişse de üvey annenin tesirinden kurtulamayacağı düşüncesi “Ana, analık olursa baba da babalık olur¹⁴⁷; Ana ciğerden yana, baba dağda bir oba¹⁴⁸; Ana üvey olunca baba gâvur olurmuş¹⁴⁹; Ana yüreği güveç gibi, baba yüreği bakır tencere gibi kaynarmış¹⁵⁰; Anası

¹³⁴ Aksoy, *age.*, s. 330.

¹³⁵ Aksoy, *age.*, s. 330.

¹³⁶ Milli Eğitim Bakanlığı, *age.*, s. 316.

¹³⁷ Yurtbaşı, *age.*, s. 266.

¹³⁸ Yurtbaşı, *age.*, s. 265.

¹³⁹ Yurtbaşı, *age.*, s. 265.

¹⁴⁰ Yurtbaşı, *age.*, s. 266.

¹⁴¹ Yurtbaşı, *age.*, s. 266.

¹⁴² Yurtbaşı, *age.*, s. 51.

¹⁴³ Yurtbaşı, *age.*, s. 265.

¹⁴⁴ Yurtbaşı, *age.*, s. 486.

¹⁴⁵ Yurtbaşı, *age.*, s. 265.

¹⁴⁶ *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. C. IV. s. 2517.

¹⁴⁷ Ruhiye Eda Eser, *Türk Masallarında Çocuk*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2000, s. 142.

¹⁴⁸ Yurtbaşı, *age.*, s. 51.

¹⁴⁹ Yurtbaşı, *age.*, s. 49.

¹⁵⁰ Yurtbaşı, *age.*, s. 51.

olmayanın babası olmaz¹⁵¹; Baba öksüzü, öksüz değil; ana öksüzü, öksüzdür¹⁵²; Babasız öksüz, yarım öksüz; anasız öksüz, gerçek öksüz¹⁵³; Çiftli çubuklu babam olacağına, gümüş yüzüklü anam olsun¹⁵⁴; Yüz koyunlu atam kalmaktan, bir yüksüklü anam kalmak yeğdir¹⁵⁵, sözlerine yansımıştır.

1.9. Öksüz Kalmakla Yetim Kalmanın Aynı Derecede Zor Oluşu

Annesiz büyümeyle babasız büyümenin aynı derecede zor oluşu “*Ha anan ölmüş öksüzün, ha baban ölmüş yetimsin*¹⁵⁶” şeklinde ifade edilmiştir.

1.10. Hassas Bir Yüreğe Sahip Olma

Annesiz büyüyen çocuğun nahif, ince ruhlu, hassas olacağı düşüncesi “*Öksüzün yüreği yufka olur*¹⁵⁷” şeklinde ifade edilir.

1.11. Acı Sözler Söyleme

Öksüz çocuğun annesizlikten kaynaklı, aşırı hassasiyetin tesiriyle etrafındaki insanları istemeden de olsa kırabileceği, sözlerinin başkalarına ağır gelebileceği düşüncesi “*Analı kızın bedeni büyür, anasız kızın sözü*¹⁵⁸; *Eski tutun biti, öksüz oğlanın dili acı olur*¹⁵⁹” sözlerine yansımıştır.

1.12. Öksüzün Kadir Kıymet Bilmemesi

Kimsesiz çocuğun kendisine yapılan yardımlara, iyi niyete karşılık minnet duymaması, kadir kıymet bilmemesi “*Öksüzün eteğine kavurga koymuşlar, beni yaktın diye haykırmış*¹⁶⁰”, iyilik yapanlara karşılık düşmanca tutumları ise “*Öksüz besle hasmın olsun, karga besle gözün oysun*¹⁶¹” şeklinde ifade edilmektedir.

¹⁵¹ Yurtbaşı, *age.*, s. 205.

¹⁵² Yurtbaşı, *age.*, s. 49.

¹⁵³ <http://iskilipliyiz.com/forum-oku-59272> oksuz_kimdir.html

¹⁵⁴ Zafer İlbars, “Türk Toplumunda Çocuk Anlayışı ve Çocuğa Bakış” *II. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri Cumhuriyet ve Çocuk (4-6 Kasım 1998)*, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay. Ankara, 1999, s. 426.

¹⁵⁵ Yurtbaşı, *age.*, s. 50.

¹⁵⁶ Milli Eğitim Bakanlığı, *age.*, s. 202.

¹⁵⁷ Yurtbaşı, *age.*, s. 266.

¹⁵⁸ Yurtbaşı, *age.*, s. 51.

¹⁵⁹ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile)*, AKDITYK Yay. Ankara, 1997, s. 226.

¹⁶⁰ Yurtbaşı, *age.*, s. 266.

¹⁶¹ Aksoy, *age.*, s. 165.

1.13. Bir Yere Sığamama, Ait Olamama

Öksüz çocuğun normal davranışlarının dahi yanlış anlaşılacağı ve herhangi bir yere sığamayacağı düşüncesi “*Kavun karpuz kökeninde büyür*¹⁶²; *Kavun kökeninde büyür*¹⁶³; *Öksüzün ağzı büyük olur doymaz, başı büyük olur eve sığmaz*¹⁶⁴” şeklinde ifade edilmiştir.

2. Yapısal İnceleme

2.1. Kelime Kuruluşundaki Sözcükler

2.1.1. Alıntı kelimeler: “*aciyy / āci, arız, bî-peder, hort, kopel, segir, tafal, yetim, yetime*”.

2.1.1.1. Arapçadan alıntılar: “*aciyy / āci, arız* (Devellioğlu, 2008: 38), *seğir* (< *şağîr*) (Devellioğlu, 2008: 910), *tafal* (< *Ar. tıfl*) (Devellioğlu, 2008: 1108), *yetim* (< *Ar. yetim*) (Devellioğlu, 2008: 1161), *yetime* (< *Ar. yetime*)”.

2.1.1.2. Farsçadan alıntılar: “*bî-peder*” (Devellioğlu, 2008: 103)

2.1.1.2.1. Farsça + Türkçe kuruluşunda olan: *merdesiz* (< *Far. merd + T. -siz*) (Devellioğlu, 2008: 619)

2.1.1.3. Ermeniceden alıntı: *hort* (< *Erm. hort*; Tietze II, 2009: 326; Dankoff, 1995: 67)

2.1.1.3.1. Ermenice + Türkçe kuruluşunda olan: *hortlu / hörtlü* (< *Erm. hort / hört + T. -lu*)

2.1.1.4. Yunancadan alıntı: *kopel* (< *Yun. kopeli*; Tietze II, 2009: 16)

2.1.2. Türkçe Kelimeler: “*anasız, atasız, babasız, başsız, çoma, dulaz, ekti, gebe, gebedek, irik, kesit, sevi, tay, teberik, tumbat*”.

2.1.3. Kökeni tespit edilemeyen kelimeler: “*cebedak, mesek, milcan, övbet, persin*”.

2.1.4. Basit kelimeler: “*aciyy / āci, arız, bî-peder, cebedak, cemet, çoma, dulaz, ekti, gebe, hıra, hort, irik, kopel, latim, melkut, mesek, milcan, övbet, persin, segir, sevi, tafal, tay, teberik, tumbat, yetime*”.

2.1.5. Türemiş kelimeler: “*anasız, atasız, babasız, başsız, bırakıntı, bulduk, buluntu, gebedek, hortlu, kañsız, kesit, meleşmek, merdesiz, öksüz, öksüzlük, yetimlik*”.

¹⁶² Aksoy, *age.*, s. 285.

¹⁶³ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, s. 1359.

¹⁶⁴ Aksoy, *age.*, s. 265.

2.2. Kelime Grubu Kuruluşundaki Sözcükler

2.2.1. İsim fiil kuruluşundakiler: “anasız kalmak”.

2.2.2. Sıfat fiil kuruluşundakiler: “*babasız kalasıcık, anasız kalasıca, ellerde illerde kalası, ellere kalası, ellere kalasıca*”. Bu yapıların *-ası* sıfat fiil ekiyle kurulduğu ve ilenç mahiyetinde olduğu görülmektedir.

2.2.3. Sıfat Tamlaması Kuruluşundakiler:

2.2.3.1. Türkçe sıfat tamlaması: “*anasız guzu, keloğlan, saçı bitmedik (yetim), tüyü bitmedik (yetim), yuvasız kuşçuk*”.

2.2.3.2. Arapça sıfat tamlaması: “*yetîmü 't-tarafeyn*”.

2.2.4. Belirtisiz İsim Tamlaması Kuruluşundakiler: “*öksüz anası, öksüz babası, öksüzler babası, anası*”.

2.2.5. Kısaltma Grubu Kuruluşundakiler: “*atasız anasız, bağıri geçik, boynu buruk, duluşu sirkeli*”.

2.2.6. Birleşik Fiil Grubu Kuruluşundakiler: “*öksüz bolmak, öksüz eylemek, öksüz kalmak, öksüz kılmak, taftahlı galmağ, yetim bolmak*”.

2.3. Cümle Kuruluşundaki Sözcükler¹⁶⁵

2.3.1. Basit cümleler: “*Allah'tan umarım baban öle; Anadan babadan ol; Anadan yetim olasın; Anan baban bir kızıl tabutta gide; Anan baban tünbe tünbe ola; Ananın lokması ağzına ola; Anan öle; Anasız kal e mi; Anasız kalasın; Anasız kuzu melemez; Atasız uşak (evlat), yularsız eşek gibidir; Baba yüzü görmeyesin; Baban öle; Babanın başucuna oturasın; Babanın lokması ağzına ola; Balaların ardında kala; Balaların ardında meleye; Benim gibi öksüz kalasın; Kavun karpuz kökeninde büyür; Kavun kökeninde büyür; Öksüz çocuğun bağırında yağ olmaz; Öksüz kendi göbeğini kendi keser; Öksüz kır köpeği neyer; Öksüz kuzu toklu olmaz; Öksüz kuzu toplu olmaz; Öksüz oğlan (çocuk), göbeğini kendi keser; Öksüzün alnına güneş doğmaz; Öksüzün başı yerde gerek; Öksüzün büyüğünü döverler; Öksüzün karnı doymaz; Öksüzün öğünü birdir; Öksüzün şeytanı çok olur; Öksüzün şeytanı dokuz olur; Öksüzün yüreği yufka olur; Yavruların yetim kala; Yetim kalasın; Yetim kuzu, koç olmaz; Yetim malı, ateşten gömlektir; Yiyeceklerin en kötüsü, yetim malı yemektir; Yuvada çocuğu kalsın*”.

¹⁶⁵ Cümlelerin yapı bakımından tasnifinde klasik yöntem benimsenmiştir.

2.3.2. Birleşik Cümleler

2.3.2.1. Girişik birleşik cümleler: “Ana üvey olunca baba gâvur olurmuş; Anadan öksüz, babadan yetim kalanın, yüreği (sırtı) yağ bağlamaz; Anası olmayanın, babası olmaz; Çifli çubuklu babam olacağına, gümüş yüzüklü anam olsun; Öksüz büyür büyür küçülür; Yetim hakkı, yedi taşı deler de geçer; Yetim malı gasp edene, hakikât yolu kapalı olur; Yolsuzu yola getirmek, öksüze kaftan giydirmek gibidir; Yüz koyunlu atam kalmaktan, bir yüksüklü anam kalmak yeğdir; Zalime haddini bildirmek, öksüze kaftan biçmek gibidir”.

2.3.2.2. İç içe birleşik cümleler: “Öksüze güldün mü demişler, “meğer uyurken” demiş; Öksüze vurmuşlar, “vay anam” demiş; Öksüzü dövmüşler, “vay arkam” demiş; Öksüzün karnına vurmuşlar, “vay arkam” demiş; Yetim demiş: “Ben güldüm”. Felek demiş: “Ben neredeydim?”; Yetime “gel gel” diyen çok da çörek veren olmaz”.

2.3.2.3. Şartlı birleşik cümleler: “Ana, analık olursa baba da babalık olur; Anam olsa da taştan olsa; Öksüz hırsızlığa çıkarsa ay ilk akşamdan doğar; Öksüz yemek bulsa burnu kanar; Yüz koyunlu atam kalmaktan, bir yüksüklü anam kalmak yeğdir”.

2.3.3. Sıralı Cümleler: “Alçak eşek binmeye kolay, öksüz çocuk dövmeye kolay; Ana ciğerden yana, baba dağda bir oba; Ana yüreği güveç gibi, baba yüreği bakır tencere gibi kaynarmış; Analı kızın bedeni büyür, anasız kızın sözü; Anasız çocuk evde çürür, babasız çocuk çarşıda; Baba öksüzü, öksüz değil, ana öksüzü, öksüzdür; Babasız öksüz, yarım öksüz; anasız öksüz, gerçek öksüz; Eski tutun biti, öksüz oğlanın dili acı olur; Oğlun gibi ever, kızın gibi gelin et; Öksüz neden güler, yanılır da güler; Öksüz oynaşa çıkmış, ay akşamdan doğmuş; Öksüz ölmez, örselenir; Öksüzü kayıran çok, yarım ekmek veren yok; Öksüzün ağzı büyük olur doymaz, başı büyük olur, eve sığmaz; Öksüzün ahı pakçe gelir, yapça kakar; Öksüzün bağıryanık, gözü sönük olur; Öksüzün bir doyarı ayran, bir doyarı bayram; Öksüzün camide babası, hamamda anası çok olur; Öksüzün dokuz karnı olur, birisi (sekizi) doyar, sekizi (biri) aç gezer; Öksüzün nesi olur, memesiz de büyür; Ölesin, yavrular arkanda kala; Yavşak büyür, bit olur; öksüz büyür, it olur; Yetim büyür, felek utanır; Yetim güler, yanlış güler; Analı oğlak (kuzu), yarda (gökte) oynar (gezer); anasız oğlak (kuzu), yerde oynar (gezer)”.

2.3.4. Bağlı Cümleler: “Anam olsun da duvara ağ kursun; Ha anan ölmüş öksüzsün, ha baban ölmüş yetimsin; Öksüz doyur da ne yapacağına karışma; Öksüz güler mi gülerse onar mı? Öksüz güler mi meğer yanıla; Öksüz kalasın da beni anasın; Öksüze acır çok ama ekmek verir yok; Öksüzü seven çok olur amma eline beş para veren olmaz; Yetime acıyan çok olur da bir dilim ekmek veren bulunmaz”.

Sonuç:

1. Orhun Abideleri'nde annesiz anlamıyla bir at için, Divanü Lugati't Türk'te yetim, şaşkın anlamında kullanılan öksüz kelimesi bugün Türkiye Türkçesi ağızlarında "ögsüz / öksüs / ösgüz / ösüz / ösüz" şeklinde annesi olmayan çocuk, "öksüz" şeklinde anlayışsız (kişi) anlamında kullanılırken, Türkiye Türkçesi yazı dilinde annesi veya babası ya da hem annesi hem babası ölmüş çocuk, çağdaş Türk lehçelerinde ise daha çok yetim karşılığı yani babası ölmüş çocuk için kullanılmaktadır.

2. Öksüz, yetim çocukla ilgili sözlerin daha çok bu çocukların temel ihtiyaçlarının karşılanması, sevgisiz, mutsuz ve bahtsız büyümesiyle ilgili olduğu, temel ihtiyaçların da daha çok "ekmek" kelimesiyle temsil edildiği görülmüştür.

3. Sözlerde 69 kez öksüz, 21 kez yetim kelimesi geçmektedir. Öksüz çocukla ilgili sözlerin yetim çocuğa göre çokluğu, çocuk için annesizliğin daha büyük bir acı ve problem olarak algılanmasıyla ilgilidir. "Babasız öksüz, yarım öksüz; anasız öksüz, gerçek öksüz" sözü de bu algıyı yansıtır.

4. Öksüz çocuklara yönelik sınırlı sayıdaki olumsuz bakış açısını yansıtan sözler kadir kıymet bilmeme, acı ve kırıcı sözler söyleme ve terbiyeden yoksun büyümeyle ilgilidir.

5. Hak, hukuk bağlamındaki sözlerde yetim çocuğa yönelik kullanımların fazlalığı, İslam dininin yetim çocukların haklarına yönelik hassasiyetinin bir yansımasıdır.

6. Öksüzlük ve yetimlik bağlamında 33 kelime (22'si basit, 11'i türemiş), 25 kelime grubu [5 sıfat fiil grubu, 6 sıfat tamlaması (5'i Türkçe, 1'i Arapça), 1 isim fiil grubu, 3 belirtisiz isim tamlaması; 4 kısaltma grubu, 6 birleşik fiil grubu], 101 cümle (45 basit cümle; 25 sıralı cümle, 11 girişik birleşik cümle, 6 iç içe birleşik cümle, 5 şartlı birleşik cümle, 9 bağlı cümle) tespit edilmiştir. Kullanılan 33 kelimenin 7'si Arapçadan, 1'i Farsçadan, 1'i Yunancadan, 1'i Ermeniceden alıntıdır. Tespit edilen 161 sözün 115'i Türkiye Türkçesi döneminden, 15'i tarihî dönem metinlerinden "Göktürkçe 1, Eski Uygurca 1, Karahanlı Türkçesi 2, Harezmi Türkçesi 2, Eski Anadolu Türkçesi 1, Çağatay Türkçesi 1, Osmanlı Türkçesi 7", 31'i Anadolu ağızlarından alınmıştır.

Kısaltmalar

AKDITYK: Ankara Üniversitesi Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu

TDK: Türk Dil Kurumu

Kaynaklar

- AKALIN, L. S. (1990). *Türk Dilek Sözcüklerinden Alkışlar Kargışlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- AKSOY, Ö. A. (1971). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I: Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATA, A. (1997). *Kıssaşü'l-Enbiyâ I (Giriş-Metin-Tıpkıbasım), II (Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATALAY, B. (2006). *Divanü Lugati't-Türk Tercümesi I-IV*. Ankara: TDK Yayınları.
- AYDOĞAN, B. (2010). Mehmet Emin Yurdakul'un Çocuk Şiirleri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (2), 120-146.
- BULUT, S. (2012). Anadolu Ağzlarında Kullanılan Kalıp Sözcükler ve Bu Kalıp Sözcüklerin Kullanım Özellikleri. *Turkish Studies*, 7 (4), 1117-1155.
- CAFEROĞLU, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DANKOFF, R. (1995). *Armenian Loanwords in Turkish*. Wiesbaden.
- DANKOFF, R. KELLY, J. (1982-1984-1985). Mahmüd al-Kāşgarī: Compendium of the Turkic Dialects I-III (Dīwān lugāt at-Turk) Harvard.
- DEVELLİOĞLU, F. (2008). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Yayınları.
- ERCİLASUN, A. B. ALİYEV, A. M. vd. (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ERCİLASUN, A. B. AKKOYUNLU, Z. (2014). *Dîvānu Lugātî't Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERGİN, M. (1997). *Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile)*. Ankara: Ankara Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- EROL, Ç. (2007). *Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözcükler Üzerine Bir İnceleme*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ESER, R. E. (2000). *Türk Masallarında Çocuk*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERSOYLU, H. (2012). *Türk Dilince Dualar Beddualar Sözlüğü*. Ankara: Ötüken Yayınları.
- ERŞAHİN, İ. (1995). Atasözlerimizde Çocuk. *Birinci Çocuk Edebiyatı Sempozyumu Bildiriler ve Tartışmalar (23 Nisan 1994)*. Ankara: Alış Ofset Yayınları, 139-142.
- GÖRKEM, İ. (2001). *Türk Edebiyatında Ağıtlar (İnceleme-Metinler)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- HAZAR, M. (2007). Türk Dilinde Çocuk ve Genç. *II. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu Gelişmeler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri (04-06 Ekim 2006)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, 249-278.

- İLBARS, Z. (1999). Türk Toplumunda Çocuk Anlayışı ve Çocuğa Bakış. *II. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri Cumhuriyet ve Çocuk (4-6 Kasım 1998)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 425-429.
- İLERİ, C. (2008). *Eskişehir İli Mihaliççik ve Yöresi Ağzları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KALKAN, E. (1998). *Afşar Ağıtları*. Ankara: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- KARABEYOĞLU, A. R. (2011). Fiillerin Kılımlı Hususiyetleri ve -Dik /- DUK İyelik Ekinin Master İşlevi. *Turkish Studies*, 6 (4), 649-658.
- KAYA, D. (2001). *Folklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği ve Türk Halk Şiirinde Beddualar*. Ankara: Ankara Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- KÖSE, Ü. (2008). *İslam Hukuku Açısından Kimsesiz Çocukların Korunması ve Bakımı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI. (1971). *Türk Ata Sözleri ve Deyimleri I- II*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- ORKUN, H. N. (1987). *Eski Türk Yazıtları I-IV*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖLMEZ, Z. K. (1996). *Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terākime (Türkmenlerin Soy Kütüğü)*. Ankara: Simurg Yayınları.
- TALAT, T. (2010). *Orhon Yazıtları*. Ankara: TDK Yayınları.
- TEZCAN, S. Ve ZÜLFİKAR, H. (2004). *Nehcü'l-Ferādīs (Cennetlerin Açık Yolu) I (Metin), II (Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TİETZE, A. (2009). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati, C. II (F-J), Sprachgeschichtliches und Etymologisches Wörterbuch des Türki-Türkischen, Österreichischen Akademie der Wissenschaften*. Wien.
- TULUM, M. (2011). *XVII. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TÜRK DİL KURUMU. (1963-1982). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I-XII*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TÜRK DİL KURUMU. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÜLKÜTAŞIR, M. Ş. (1976). Türkiye Türklerinde Ad Verme İle İlgili Gelenek ve İnançlar. *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, IV. Cilt, 369-384.
- ÜNLÜ, S. (2012). *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınları.
- YAVUZ, İ. (2006). *Baba Öğütleri*. Niğde: Tekten Ofset Yayınları.
- YAVUZARSLAN, P. (2010). *Şemsettin Sami, Kamus-ı Türkî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YELTEN, M. (1998). *Şirvanlı Mahmud, Târih-i İbn-i Kesîr Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- YURTBAŞI, M. (2012). *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: Excellence Yayınları.
- <http://iskilipliyiz.com/forum-oku-59272> oksuz_kimdir.html.